

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНИЙ ВПЛИВ ПРАВА: ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

SOCIOGENERAL INFLUENCE OF LAW: THE CONCEPT AND GENERAL CHARACTERISTICS

Тарабукін О.Ю.,

*аспірант кафедри теорії держави та права
юридичного факультету*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядається загальносоціальний вплив права як форма впливу права, спрямована на соціальну систему та її елементи. Пропонується категорія загальносоціального впливу права як особливої форми впливу права на суспільну свідомість, визначаються її ознаки, типи та напрямки реалізації. Аналізується значення права як чинника соціального прогресу.

Ключові слова: вплив права, форма впливу, соціальна система, суспільство, соціальний інститут.

В статье рассматривается общесоциальное воздействие права как форма воздействия, направленная на социальную систему и ее элементы. Предлагается категория общесоциального воздействия права как особой формы воздействия на общественное сознание, определяются ее признаки, типы и направления реализации. Анализируется значение права как фактора социального прогресса.

Ключевые слова: воздействие права, форма воздействия, социальная система, общество, социальный институт.

The article considers the socio-general influence of law as a form of influence, that is aimed at the social system and its elements. It is proposed the category of socio-general influence of law as a special form of impact on the public consciousness, defined by its attributes, types and areas of implementation. Analyzed the meaning of law as a factor of social progress.

Key words: influence of law, form of influence, social system, society, social institute.

Сучасні наукові досягнення відкривають нові напрямки в пізнанні права, що не обмежуються лише його призначенням як соціального регулятора. Застосування інструментарію суміжних суспільствознавчих наук дозволяє розглядати право в контексті його соціальної природи, як елемента соціальної системи. Осмислення механізму впливу права на елементи системи сприятиме встановленню ролі права у творенні та розвитку соціуму і дасть можливість визначати та змінювати такий вплив відповідно до актуальних потреб суспільства.

Зважаючи на специфічний предмет дослідження, донині феномен впливу права в контексті його соціального спрямування розглядався, як правило, в межах доктрини соціології права, а також прихильниками соціологічної школи праворозуміння. Особливо актуальним цей напрям став у другій половині ХХ ст., що позначилось на наукових інтересах таких учених, як С.С. Алексєєв, Ю.А. Тихомиров, В.М. Сиріх, В.О. Щегорцов, В.М. Кудрявцев, В.П. Казимирчук, А.Т. Аминев, В.І. Гойман, В.В. Лапаєва, В.С. Нерсесянц. Однак слід відзначити, що питання впливу права на соціальну систему та її елементи є відносно новим у вітчизняній доктрині та ще не отримало належного наукового осмислення.

Метою цього дослідження є визначення поняття загальносоціальної форми впливу права, її ознак, типів і способів реалізації, що сприятиме пізнанню місця та ролі права в соціальній системі та сформує передумови для практичного застосування отриманих результатів для забезпечення стабільності й охо-

рони існуючих відносин в суспільстві та стимулювання соціального прогресу.

Загальновідомо, що право діє на суспільство різними способами, які не обмежуються лише регламентацією поведінки суб'єктів правовідносин; воно наділене унікальною здатністю формувати внутрішні переконання індивідів, визначати їх правові пріоритети, інтереси, формувати громадську думку, визначати загальнолюдські цінності тощо. Правова реальність знаходить своє втілення у свідомості як кожної окремої особистості, так і всього соціуму. Цей феномен має назву соціального впливу права і полягає в сукупній дії усіх правових явищ на свідомість як окремих суб'єктів правовідносин, так і суспільну свідомість, що формує стійкі переконання щодо права та здійснює інтеграцію правових цінностей, ідей і принципів у суспільну площину. Такий вплив не обмежується лише індивідуальним сприйняттям, адже правові переконання існують і на рівні загальносоціальних поглядів, що є спільними для певного соціуму і мають назву суспільної свідомості.

Соціологічна наука для пізнання загальних для всього суспільства переконань застосовує категорію суспільної свідомості. «Суспільна свідомість разом з індивідуальною утворює те, що зазвичай називають духовністю особистості, суспільства, народу, держави, людства. У системі духовності свідомість індивідів і свідомість їхніх соціальних спільнот, тобто індивідуальна і суспільна свідомість, становлять діалектичну єдність. Індивідуальна свідомість формується і розвивається під впливом суспільної

свідомості, а суспільна свідомість поглиблює свою сутність і поповнює свій зміст за рахунок індивідуальної. Носієм суспільної свідомості є суспільство, носієм індивідуальної свідомості – індивід» [1, с. 213]. Суспільна свідомість – це системна єдність чуттєвої, інформаційної та інтелектуальної складових, яка відображує усе соціальне буття. Важливо розуміти, що суспільна свідомість не є математичною сумою індивідуальностей суб'єктів, що входять до відповідного соціуму; вони перебувають у постійній взаємодії і розвиваються паралельно, їх розвиток визначають як спільні, так і окремі для кожної форми свідомості фактори, одним з яких і виступає право.

Аналізуючи уявлення про суспільство, соціологічна наука неодмінно застосовує системний підхід, розглядаючи його як цілісну сукупність елементів, що перебувають у тісному взаємозв'язку. Пізнання природи соціального виміру можливе лише через його відображення як глобальної системи, елементами якої є менші за обсягом системи. В. Парето тлумачить суспільство як систему, що перебуває у стані рівноваги, але рівноваги відносної, бо вона постійно порушується і відновлюється. Усі частини соціальної системи тісно взаємопов'язані та механічно впливають одна на одну [2, с. 123]. Знаходячись у стані постійного розвитку, суспільство під впливом внутрішніх процесів та факторів видозмінюється, його елементи набувають нових характеристик, які корегують соціальну систему.

Соціальна система включає в себе всі явища, що існують у суспільстві, до яких належить і право. Воно як частина соціальної системи впливає на інші елементи, що у свою чергу призводить до видозміни не лише окремих структурних одиниць, але й усієї системи; право виступає формуючим фактором у процесі становлення основних засад та принципів соціального буття взагалі. Як зазначає Н.П. Осіпова, правові явища і процеси не можуть бути глибоко і всебічно вивчені поза їх зв'язком із суспільством як соціальною системою, тобто поза соціальними зв'язками [3, с. 7]. А соціальний вплив права на елементи соціальної системи з подальшою їх видозміною є окремим і досі не дослідженим аспектом правового буття.

На підставі обумовленого вище, вважаємо правомірним визначити загальносоціальну (системно-соціальну) форму впливу права, яка характеризує роль та місце права як елемента соціальної системи. Вона обумовлює окремі характеристики інших елементів структури, надаючи їм нового сенсу та виокремлюючи нові ознаки.

Особливість цього напрямку впливу полягає в його спрямованості виключно на елементи соціальної системи, а також на суспільство в цілому. Розуміння того, що саме належить до множини таких елементів, має багато різних підходів, а тому звернемось до найбільш узагальненого тлумачення, згідно з яким до елементів соціальної системи відносяться соціальні інститути, соціальні спільності та групи всіх рівнів.

Представники загальної соціології визначають соціальний інститут як стійку, організовану фор-

му діяльності груп, спільностей людей, соціальних верств, форму закріплення і способів здійснення спеціалізованої діяльності, яка забезпечує функціонування суспільних відносин. Соціальні інститути виникають у процесі суспільного розподілу праці і суспільних відносин у межах соціальної організації суспільства. Їх діяльність може бути охарактеризована із зовнішнього та внутрішнього боку. Зовнішні соціальні інститути – це сукупність осіб, установ, які володіють певними матеріальними засобами і здійснюють конкретну соціальну функцію. Змістовна, внутрішня сторона діяльності соціальних інститутів – певний набір стандартів поведінки конкретних осіб у конкретній ситуації. Кожний соціальний інститут характеризується наявністю мети діяльності, конкретними функціями, що забезпечують її досягнення, набором соціальних позицій та ролей, типових для певного соціального інституту, а також системою санкцій [4, с. 38].

Соціальна спільність є об'єднаною на певний час за конкретним критерієм та зв'язками сукупністю індивідів. Соціальна група є різновидом спільності з більшою сталістю і спільністю зв'язків та інтересів.

Враховуючи критерій системності соціальної площини, пропонується розділяти загальносоціальний вплив права на інституційний, тобто такий, що реалізується в межах одного елемента соціальної системи, міжінституційний – спрямовується на два або більше елементи, та загальносуспільний, що існує в межах всієї системи.

Інституційний тип є найменш розповсюдженим видом загальносоціального впливу права внаслідок тісних зв'язків між інститутами, адже, як правило, суттєві зміни в одному елементі неодмінно призводять до змін у тих елементах, що в соціальній структурі знаходяться в безпосередньому зв'язку. Інституційний тип впливу найчастіше зустрічається у вигляді вузькогалузевих реформ, результати яких не взаємодіють з іншими сферами суспільних відносин. Прикладом такого типу соціального впливу права може бути зміна внутрішніх інструкцій органів державної влади, що спрямовані на відкритість та прозорість власної діяльності, підвищення взаємодії з громадським сектором тощо.

Міжінституційний тип є більш поширеним і характеризується видозміною окремих аспектів соціального буття. До цього типу, на нашу думку, доцільно відносити більшу частину соціальних реформ, таких як пенсійна, медична, а також правову охорону навколишнього природного середовища.

Загальносуспільний тип впливу, як уже зазначалось, діє в межах всього суспільства. Типовим прикладом є зміна політичного ладу, що неодмінно тягне за собою перетурбації в усіх основних сферах соціального буття.

За способом реалізації загальносоціальну форму впливу пропонується поділяти на контрольовану, стихійну та змішану. Контрольований вплив є наслідком діяльності законодавців чи інших суб'єктів, що наділені відповідними повноваженнями (реформа житлового господарства). Стихійний вплив відбувається

автономно, поза суб'єктивним втручанням (групування представників окремих соціальних спільнот залежно від їх правових поглядів та спільних інтересів, наприклад, спільна територія проживання осіб зі схильністю до протиправної поведінки та низьким рівнем правоповаги). Змішаний вплив поєднує в собі як контрольованість, так і стихійність (наприклад, рівень свободи засобів масової інформації може визначатись одночасно і гарантіями, встановленими на законодавчому рівні, і позицією громадськості: діяльністю громадських організацій, ігноруванням «джинси» та необ'єктивних медіа тощо).

Характеризуючи загальносоціальний вплив права, доцільно виокремити наступні його ознаки:

1) наявність особливого напрямку впливу, що реалізується виключно в межах суспільної свідомості і таким чином діє на великі соціальні утворення, такі як суспільство в цілому, соціальні групи, інститути тощо;

2) орієнтація на зміни в глобальних процесах та явищах, що стимулюють розвиток суспільного буття чи його окремих сфер;

3) стійкість, постійність і тривалість впливу;

4) можливість як соціально корисного, так і шкідливого результату впливу залежно від умов та факторів впливу;

5) поєднання автономності та контрольованості процесу впливу.

Загальносоціальний вплив права реалізується через наступне:

- суспільні цінності та пріоритети. Суверенітет нації, народовладдя, соціальний характер держави, демократичний шлях розвитку та інші цінності мають реальне значення лише коли вони забезпечені правом. Забезпечення відбувається шляхом закріплення та захисту. Закріплення загальнонародних цінностей здійснюється шляхом включення їх до Конституції України, законів, що не лише надає їм формального виразу, а й гарантує захист усіма можливими засобами та інструментами, що визначені державою. У цьому випадку правовий вплив полягає у стабільності та розвитку суспільства шляхом забезпечення його базових цінностей;

- соціальні процеси. Відомим російським вченим П.О. Сорокіним було обгрунтовано класичне визначення соціального процесу як будь-якого виду руху, модифікації, трансформації, чергування або еволюції, тобто будь-якої зміни даного досліджуваного об'єкта протягом певного часу, будь то зміна його місця в просторі або модифікація його кількісних і якісних характеристик [5, с. 80]. Отже, якщо правовий вплив, що реалізується в забезпеченні правових цінностей, має статичний характер, то вплив, що здійснюється за цим напрямком, має конкретніше спрямування – він націлений на визначені процеси, що відбуваються в суспільстві – й орієнтований, в першу чергу, на розвиток. Право як носій найвищих стандартів соціального буття не лише виступає критерієм оцінки процесів, але й засобом сприяння і контролю за суспільно корисними та перешкоджання потенційно небезпечним процесам;

- легалізація державної влади. Соціальна влада – обов'язковий елемент суспільства, його керівний орган. Сутністю влади є вольові відносини «керування-підкорення». Влада припускає верховенство, монополне право суб'єкта приймати рішення, обов'язкові і значущі для об'єкта, і спроможність забезпечувати виконання прийнятих зобов'язань, тобто контролювати об'єкт. Суспільство об'єктивно потребує влади. Вона протистоїть анархії, перешкоджає руйнівним діям, небезпечним для всього соціального організму. Авторитет, право, насильство – засоби, за допомогою яких влада має спроможність і можливість здійснювати свою волю, певним чином впливати на діяльність і поведінку людей [6, с. 33].

Виникнення та розвиток владних відносин здійснюється за визначеними в соціальних нормах правилами, які були погоджені згодою більшості учасників таких відносин. Лише за дотримання зазначених умов влада може вважатися легальною, такою що існує в межах закону. Легальність влади – юридичне поняття, яке означає відповідність влади діючим законам. Так, влада президента легальна тому, що він обраний відповідно до законів і в здійсненні своїх повноважень спирається на закон; влада монарха легальна, так як дотримано порядок наслідування [7, с. 89].

Легальність влади прямо впливає на її легітимність, тобто визнання суспільством даної влади та її права на управління. Влада легітимна, коли суспільство добровільно приймає конкретні форми правління того чи іншого класу. Таким чином, в основу легітимності тієї чи іншої влади покладається взаємна згода керуючих і керованих: перші знають, що здійснюють управління на законних підставах, другі визнають їх домагання. Саме в подвійному визнанні відносин керівництва та підкорення і полягає суть впливу права, адже від авторитету та ефективності права, його непорушності та досконалості залежить реальність та дієвість системи державної влади.

Вплив права на елементи соціальної системи характеризується такими значними соціальними змінами і зрушеннями, як формування правової держави, будівництво громадянського суспільства, вдосконалення законодавства та правозастосовної практики, зміни у правовій свідомості суспільства та індивіда, правова оптимізація механізму держави тощо. При цьому кінцевий результат впливу не завжди має позитивний ефект для суспільства. Наприклад, недостатній рівень соціальної захищеності населення є прямим наслідком зростання правового нігілізму в суспільстві. Подібні процеси в останні роки відбуваються в більшості розвинених країн Європи, де громадяни погодами та мітингами реагують на зниження соціальних стандартів, засилля іммігрантів, відсутність забезпечених нормами права шляхів для збереження належного рівня проживання. В умовах демократичного політичного режиму вплив права матиме ефект на розвиток механізмів народовладдя. Ідея народовладдя пов'язана не лише з підпорядкуванням законодавчого процесу народному представництву, а й із відповідальністю громадян за функціонування державного механізму.

Подальша еволюція суспільства та держави, становлення демократичних і правових основ життя покликане найбільш оптимально зблизити право і громадськість, змусити державний апарат не лише чути, але й реалізовувати думку народу. Досягти такого ефекту можливо лише за умови соціального характеру права та спрямування його впливу в усіх визначених вище напрямках. Єдність, одночасність та стабільність соціального впливу права в усіх його формах є фундаментом та одночасно будівельним матеріалом для громадянського суспільства, правової держави, правосвідомості на всіх рівнях.

Таким чином, підсумовуючи результати нашого дослідження, правомірним є зробити наступні висновки. Правова присутність у соціальному вимірі має різні способи реалізації, одним з яких є соціальний вплив права, що полягає в сукупній дії всіх правових явищ на свідомість як окремих суб'єктів правовідносин, так і суспільну свідомість, що фор-

мує стійкі переконання щодо права та здійснює інтеграцію правових цінностей, ідей і принципів у суспільну площину.

Суспільно-значущим напрямком впливу права є його здатність діяти на елементи соціальної системи, такі як соціальні інститути та спільноти. Означений аспект впливу права, що характеризує його як активний елемент соціальної системи, має назву загальносоціальної форми впливу права й обумовлює його зв'язки з іншими елементами структури. Він спрямовується на розвиток глобальних соціально-правових явищ, таких як політичний режим, ринкова економіка, свобода віросповідання, становлення незалежної національної держави, приватизація власності тощо. Впливаючи на суспільні цінності, соціальні групи та процеси, а також шляхом легалізації публічної влади, право виступає стимулятором докорінних соціальних змін і спрямоване в першу чергу на суспільний розвиток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тарабукін Ю.О. Соціологія міста : курс лекцій / Ю.О. Тарабукін. – Ч. 2. – К. : ДАКККІМ, 2004. – 279 с.
2. Дворецька Г.В. Соціологія : навч. посібник / Г.В. Дворецька. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 472 с.
3. Соціологія права : підручник / [Панов М.І. та ін.] ; за ред. Н.П. Осипової ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – К. : ІнЮре, 2003. – 275 с.
4. Соціологія : навч. посібник / А.А. Герасимчук, Ю.І. Палеха, О.М. Шиян. – 4-е вид., випр. й доп. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 246 с.
5. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика / П. Сорокин. – СПб. : РХГИ, 2000. – 669 с.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
7. Юрій М.Ф. Політологія : підручник / М.Ф. Юрій. – К. : Дакор, КНТ, 2006. – 416 с.